

Stasys Šalkauskis, jo asmenybė ir politinės pažiūros

1. Šeimos aplinka ir tradicijos. Jų įtaka.

Stasys Šalkauskis (1886-1941) gimė ir augo gausioje valstietiškaibajoriškoje šeimoje (4), kuri perėmė abiejų šių luomų privalumus, bet išvengė jų trūkumų. Jo tėvas kilęs iš lietuvių laisvųjų valstiečių šeimos, turėjusios ūkį netoli Joniškių. St. Šalkauskio senelis Petras buvo protingas ir teisingas žmogus “linkęs logiškai galvoti ir savo jausmus pajungti intelektui ir valiai”. Visus savo vaikus leidęs į mokslus. (Juozas Eretas. Stasys Šalkauskis. Ateitininkų federacijos leidinys, Brooklin, N.Y., 1960, p. 4). Dar didesniame laipsnyje šias savybes paveldėjo Šalkauskio tėvas, baigęs medicinos mokslus Peterburge su I.Pavlovu ir visą gyvenimą dirbęs gydytoju. Iš pasiturinčiųjų ėmęs gerus honorarus, kas po keliolikos metų privačios praktikos leido įsigyti didelį žemės sklypą su pastatais Šiauliuose. Nepasiturinčius gydė veltui. Buvo besąlygišku autoritetu šeimoje ir Šiaulių visuomenėje, 1905 m. išrinkusioje jį miesto burmistru. Turėjo įgimtą pedagoginį talentą, kartu su žmona dorai išauklėjęs šeimą krikščioniškai lietuviškoje dvasioje St. Šalkauskio motina Barbora Goštautaitė-Šalkauskienė, buvo kilusi iš istorinės LDK didikų Goštautų giminės (Alberto Goštauto tiesioginė linija nutrūko su jo sūnum Stanislovu. Tačiau, vyresnėse A.Goštauto giminės kartose buvo brolių, kurie davė gretimas Goštautų šakas, išlikusias iki šiol). Jinai buvo išauklėta lenkiškoje kultūroje. Nors lenkiškai kalbėjo geriau negu lietuviškai, buvo karšta Lietuvos patriotė, ką asmeniškai su ja bendraudamas patyriau. Taikantis prie jos šeimoje buvo kalbama lenkiškai, bet lietuviškumas ir katalikybė visai šeimai buvo savaime suprantami ir nediskutuotini dalykai. Jaunoji Šalkauskių karta labai greit perėjo į lietuvių kalbą ir dalyvavo lietuviškajame atgimimo judėjime. Mokslas, kaip ir senelių šeimoje, buvo aukštai vertinamas ir beveik visi vaikai įgijo aukštąjį išsilavinimą, o du iš jų – Kazys ir Stasys tapo profesoriais. Vyriausioji sesuo Antanina net baigė tris aukštuosius mokslus ir savo išsilavinimu bei intelektu buvo artima broliui Stasiui. Susidomėjimas mokslu ir žinių bei išminties siekimas atėjo iš abiejų tėvų. Mano senelė Barbora visą gyvenimą įsigilinsi skaitė ne tik literatūros kūrinius, bet ir filosofijos bei mokslo veikalus, nors buvo gavusi tik naminį bajorišką išsilavinimą. Visa tai nuo vaikystės formavo Stasio Šalkauskio pasaulėžiūrą, aukštus moralinius reikalavimus sau bei aplinkiniams, kaip ir išmintį bei tvirtą valingą charakterį, be kurio, nuolat grumiantis su ligomis, vargu ar būtų tiek daug pasiekęs.

2. “Aktyvi lietuviška mažuma” Šiaulių gimnazijoje. Jos veikla.

Šalkauskis pradėjęs lankyti Šiaulių gimnaziją greit susidūrė su carinio okupanto rusinimo ir provoslavavimo režimu. Lietuviška mažuma aktyviai tam priešinosi. Giedant Rusijos himną iškilmingom progom bėgdavo iš salės. Boikotavo privalomą dalyvavimą stačiatikių mišiose pradėdant mokslo metus. Pamaldų metu kažkam iš vyresniųjų lietuviškai sušukus “einam!” vyresnieji vieningai išėjo. Jais tuoj pasekė ir jaunesnių klasių lietuviukai, kurių tarpe buvo ir Stasys. Vėliau protestams kartojantis šis reikalavimas katalikams buvo atšauktas. Vyresnėse klasėse Šalkauskių jaunimas dalyvaudavo Zubovų dvaruose – Ginkūnuose ar Aleksandrijoje rengiamose lietuviškose gegužinėse, kur buvo aptariama Lietuvos ateitis, dalyvaudavo atgimimo veikėjai tokie kaip J.Tumas-Vaižgantas, Steponas Kairys ir kiti. Buvo skaitoma nelegali lietuviška spauda. Šalkauskis prisiminimuose apie Šiaulių gimnaziją rašė, kad “rusų mokykla auklėjimo atžvilgiu buvo lyg tai policijos nuovados skyrius.” 1904 m. pavasarį penkių lietuvių gimnazistų grupė išėjo pėsčiomis į ekskursiją po žymiausias Lietuvos vietas. Kurtuvėnuose susitiko su P.Višinskiu, aplankė Žemaitijos jžymybes. Plemborko dvare bendravo su T.Daugirdu, kur sutiko iš Varšuvos keliaujančių lietuvių gimnazistų grupę (7). Priėję Nemuną garlaiviu pasiekė Kauną, o iš ten – geležinkeliu Vilnių, kur nakvojo A.Smetonos bute.

Apžiūrėję Vilnių ir aplankę Trakus grįžo į Šiaulius. Savo atsiminimuose Šalkauskis rašė, kad ši ekskursija, kaip ir bendravimas su Lietuvos atgimimo veikėjais turėjo didelės įtakos jo patriotiškam apsisprendimui. Artimas bendravimas su “aktyvia lietuviška mažuma” į kurią įėjo broliai Mykolas, Vaclovas ir Viktoras Biržiškos, Steponas Kairys ir kiti, dalyvavimas jos veikloje labai praplėtė Stasio intelektualinį akiratį ir dar labiau sustiprino patriotišką apsisprendimą dirbti Lietuvai. (J.Eretas, ten pat, p, 12-17) Jau gimnazijoje pasireiškė silpnos Stasio sveikatos negalavimai. Nors jis mokėsi gerai ir buvo perėjęs į šeštą klasę jo tėvas pareikalavo pervesti jį atgal į penktą klasę, kur jis tapo pirmuoju mokiniu. Tėvo kolegos gydytojai patarė iš viso neleisti Stasiui baigti gimnazijos, nes jo sveikata esanti per silpna, kad galėtų studijuoti universitete. Jau 1905 m.gimnaziją baigęs jis su broliu Kaziu išvyko studijoms į Maskvą.

3. Studijos Maskvoje. Gyvenimas Samarkande. Įsikūrimas Šveicarijoje.

Stodamas į Maskvos universitetą Šalkauskis pasirinko dvi specialybes: pagrindinę - teisę, o šalutinę – ekonomiką. Tokio pasirinkimo motyvai iki šiol liko neaiškūs. Maskvoje dalyvavo lietuvių studentų draugijos veikloje, kur skaitė pranešimus kritikuodamas tada vyraujančią pozityvistinę-ateistinę pasaulėžiūrą. Susidomėjimas filosofija brendo lankantis V.Solovjovo vardo draugijos susirinkimuose, kur buvo svarstomos Solovjovo filosofijos keliamos problemos. Maskvoje studijavo tik 2,5 metus. Susirgęs džiavo tėvo buvo išsiųstas į Samarkandą, kur studijas toliau tęsė savarankiškai. Tik trumpam grįždavo į Maskvą laikyti egzaminų, ta proga aplankydamas tėvus Šiauliuose. Parašęs diplominį darbą apie Turkestano ekonomiką Šalkauskis 1911 m. baigė Maskvos universitetą pradėjo dirbti Samarkande advokato padėjėju. Tačiau teisininko profesija jo nepatenkino, ypač po to, kai įsitikino, kad ne visuomet teisės priemonėmis pavyksta apginti teisingumą. Vis intensyviau pradeda domėtis filosofija. Įveikęs anksčiau išgyventą tikėjimo krizę, jis įsitikina, kad krikščionybė savo universalumu ir sintetiniu pobūdžiu lenkia visas kitas religijas ir pasaulėžiūras. Tai jam tampa filosofiškai motyvuotu tikėjimu ir pasaulėžiūra, skirtingai nuo tradiciškai paveldėtos naivios katalikybės, kas tapo visos tolimesnės jo filosofinės ir pedagoginės veiklos pagrindu. Tuo metu jam didžiausios įtakos padarė prancūzų eseisto E.Hello ir V.Solovjovo raštai, kurių ištraukas vertė ir spausdino “Ateities” ir “Draugijos” žurnaluose jau 1911 -1912 m. Pradėjo filosofijos klausimais susirašinėti su A.Jakštu-Dambrausku, kuris 1913-1914 m. “Draugijoje” atspausdino didesnį Šalkauskio darbą – studiją “Bažnyčia ir kultūra” (Stasys Šalkauskis. Raštai III, Vilnius. „Mintis“, 1993, p. 47-145). Šis darbas savo originalumu jau atkreipė skaitančios visuomenės dėmesį ir A.Jakštas išrūpino Šalkauskiui “Motinėls” draugijos stipendiją filosofijos studijoms užsienyje. Tam jis pasirinko katalikišką Friburgo universitetą. Kur jis 1915 m. gale ir išvyko. Ilgoje kelionėje per Peterburgą, Suomiją, Švediją, kur susitiko su J.Tumu-Vaižgantu, toliau per Norvegiją ir pavojingu karo metu jūros keliu į Angliją ir Prancūziją jis pagaliau pasiekė Šveicariją. Pradžioje jis dirbo įgaliotiniu Lietuvių draugijoje nukentėjusiems nuo karo šelpti ir ruošėsi studijoms tobulindamas savo prancūzų kalbą. Čia susidūrė su lietuvių politine akcija užsienyje siekiant Lietuvai nepriklausomybės ir jos veikėjais. Kai kuriais iš jų teko skaudžiai nusivilti. Studijas pradėjo tik 1916 m. rudenį Friburgo universitete pasirinkęs dvi specialybes – filosofiją ir pedagogiką, o kaip šalutinę – filosofijos istoriją.

4. Pagrindiniai St.Šalkauskio charakterio bruožai

Logika ir polinkis į abstraktų mąstymą (“Pirma teorija po to praktika”).

Šiomis savybėmis pasižymėjo visi jo veikalai, visuomeninė veikla ir paskaitų kursai. Jo buvę klausytojai prisimena, kad neįsidėmėjus vienos kurios paskaitos minties, tolimesnė paskaitos dalis likdavo nesuprantama, nes kiekviena mintis logiškai sekė iš prieš taiėjusios. Turbūt todėl man, studijavusiam tiksluosius mokslus, tėvo raštai buvo artimi ir gerai suprantami.

Racionali sistema mąstyme pasireiškė visuose darbuose ir kasdieniam gyvenime.

Kiekvienas jo darbas ar gyvenimiškas apsisprendimas buvo racionaliai suplanuotas, apgalvotas ir nuosekliai vykdomas. Dar studijuodamas Friburge jis paruošė savo būsimų darbų planą. (Pageidaujami darbai, ten pat, p. 438-439) Tačiau grįžęs Lietuvon ir susipažinęs su valstybės ir visuomenės situacija jį gerokai sukoregavo. Vadovaudamasis savo suformuluotu tikslu "Tautos ugdymas per filosofiją" jis naujame plane daug daugiau skyrė dėmesio ne teorinėms filosofijos problemoms, o pedagogikai ir gyvenimo filosofijai. (Laiško Antaninai Šalkauskaitei fragmentas, ten pat p. 440-441) Į politiką jis žiūrėjo visuomenės pedagogo akimis, prieš tai ruošdamas visuomeninio auklėjimo teoriją. Ji buvo artimai susijusi su jo politinėm pažiūrom. Pirmą kartą Šalkauskio politinės pažiūros buvo suformuluotos darbe "Momento reikalai ir principų reikalavimai" (St. Šalkauskis. Raštai V, Vilnius, „Mintis, 1996, p. 448-527), baigtą 1926 12 16, t.y. gruodžio autoritarinio tautininkų perversmo išvakarėse. Sistemingas buvo ir visas Šalkauskio gyvenimo būdas kasdienybėje. Jis visą gyvenimą griežtai laikėsi racionalaus darbo ir poilsio režimo, be kurio jo silpna sveikata nebūtų pakėlus tokios darbų ir pareigų gausybės.

Valingumas.

Su tokia sveikata, nuolat sirguliudamas ir beveik kasmet priverstas gydytis tik išskirtinai valingas asmuo galėtų baigti dviejų specialybių studijas dviejuose universitetuose, tuo pat metu Friburge parašyti kelis veikalus, išlaikyti visus reikiamus egzaminus ir įgyti daktaro laipsnį. Dar vaikystėje ilgai stovėdamas ant vienos kojos ir paklaustas tėvų kodėl taip daręs – atsakė "valią grūdiniu!", lyg nujausdamas kiek tos valios pastangų reikės tolimesniam gyvenime. Mačiau vaikystėje tėvo pastangas dirbti paskutinėmis savo gyvenimo savaitėmis ir dienomis, bandant nors fragmentiškai užfiksuoti savo požiūrį į optimalią Lietuvai politinę santvarką ateity

5. Politinių pažiūrų raida

1. Carizmo priespaudos sąlygomis ir Šveicarijoje.

Jaunystę praleidęs carinės priespaudos sąlygomis, Šalkauskis įvertino demokratijos reikšmę ir visą gyvenimą buvo apsisprendęs demokratijos šalininkas. Šveicarijoje, politinės laisvės sąlygomis, susidūręs su politikų savanaudiškumu, jis įvertino teisingumo, solidarumo ir moralinių politikos vertinimo kriterijų svarbą. Jis, stebėdamas lietuvių politikų veiklą, laiške kun. J. Tumui-Vaižgantui liūdnei konstatuoja, kad: „kol turėjome bendrą visiems svetimą priešą, mūsų tarpe buvo visados vienybė, bet dabar, kai atėjo laikas nuskinti pirmąsias mūsų kovos išdavas, mumyse prabilo įvairūs instinktai, kurie ne vieną iš mūsų ragina naujame gyvenime srėbti gėrybių pilna burna.“ (ten pat, laiškas kun. J. Tumui-Vaižgantui, p.428)

2. Nepriklausomoje Lietuvoje. Požiūris į politiką.

Nepartiškumas buvo jo politinės laikysenos pagrindinis principas. Atsidūręs nepriklausomoje Lietuvoje, Šalkauskis greit patyrė politikų, ir juos palaikančios visuomenės suskilimą į ekskliuzivistines partijas, siekiančias valdžios ir su ja suijusios naudos. Nors daug kas Šalkauskį laikė Krikščionių Demokratų partijos šalininku, jis visada pabrėždavo savo kaip nepartinio poziciją, leidžiančią, esant reikalui, kritikuoti vienodai visas partijas. Laiške prezidentui A. Smetonai 1935 m. Šalkauskis rašė: "...neliūdėčiau, jei šiandieną išėitų iš valdžios tautininkai, ir nesidžiaugčiau, jei jų vieton ateitų kita kokia grupė, sakysime krikščionys demokratai...". (St. Šalkauskis. Raštai V, 1996, p. 546) Į politinius procesus visuomenėje ir valstybėje Šalkauskis žiūrėjo pedagogo akimis. Savo veikale "Visuomeninis Auklėjimas" (St. Šalkauskis. Raštai VII,

Vilnius, „Mintis“, 2002, p. 323-613) blaiviam požiūriui į politiką ugdyti jis paskyrė net penkis skyrius: 1. *Politinis auklėjimas* 2. *Ekonominis auklėjimas* 3. *Socialinis auklėjimas* ir 4. *Tautinis auklėjimas* ir 5. *Tarptautinis auklėjimas*. Šių skyrių turinys buvo tiesiogiai susijęs su Šalkauskio požiūriu į teisingą visuomenės ir tarptautinės bendrijos gyvenimą, kuo rėmėsi jo politinės pažiūros ir principai, užtikrinantys optimalią politinę santvarką. Gyvenimo gale jis buvo apgalvojęs ir pradėjęs rašyti šiuo klausimu atskirą veikalą. Deja nesusipėjo, liko tik pradiniai to darbo apmatai ir valdymo santvarkos schema

3. Šalkauskio reikalavimai politinei sistemai visuomeninės pedagogikos požiūriu.

Šalkauskis buvo įsitikinęs, kad nepasiekus visuomenėje pakankamai aukšto dorinio ir kultūrinio lygio, jokia tobulesnė valstybės santvarka yra neįmanoma. Todėl veikale „Visuomeninis auklėjimas“ daug dėmesio skiriama politiniam, ekonominiam, socialiniam, tautiniam ir tarptautiniam auklėjimui. Apolitinio auklėjimo pagal Šalkauskį negali būti (ten pat. p. 459) *“Lygstamai neutralus politinis auklėjimas turi daugiausiai davinų išvengti politinio indiferentizmo ir partinio įsikarščiovimo”*. (ten pat p. 460). Siekiant pusiausvyros visuomenėje ir valstybėje tenka vadovautis reciprociteto principu, t.y. *“kiekvienai ideologinei grupei būtina pripažinti tiek teisių, kiek jų reikalaujama sau.”* (ten pat p. 462) Ekonomiame auklėjime reikia išugdyti gebėjimą tvarkyti ekonominį savo gyvenimą doriniu požiūriu. *“Mūsų kapitalistinė gadynė ypatingai yra palinkus į žiaurų, neturintį jokios atodairos žmonių skurdui, mamonizmą, kurį teisingai vadina organizuotu godumu.... Jis suskirsto žmones į priešingas klases ... ir ruošia socialinę revoliuciją.”* (ten pat p. 467). Kad šios krizės išvengti reikia reformuoti patį žmogų. Socialinių klasių antagonizmas pagrįstas neracionaliu ir neteisingu materialinių gėrybių paskirstymu. Tik aukštos darinės žmonių kultūros sąlygomis solidaristinis korporatyvinis režimas galėtų nugalėti grupinį ir individualinį žmonių egoizmą. Tautinis patriotinis auklėjimas turėtų apsaugoti valstybės piliečius tiek nuo vienašališko agresyvaus nacionalizmo, tiek ir nuo abejingo tautos vertybėms kosmopolitizmo. Dabar, aukščiausiai valdžiai priklausomai nuo tarptautinio monopolistinio kapitalo, patriotizmas prilyginamas nacionalizmui ar net nacizmui. Todėl patriotinis-tautinis auklėjimas šalinamas iš mokyklų, propaguojant kosmopolitizmą, ugdantį laisvosios rinkos vartotojus ar tarpininkus. Tačiau doras blaivus patriotizmas padėtų išlaikyti savo tautos tradicijas, kalbą bei įpročius ir sudarytų sąlygas įtvirtinti savo tautinę ir valstybinę tapatybę, nuo sulydymo kosmopolitiniame šiuolaikinio kapitalizmo katilė. Tautiniame ugdyme būtina atsižvelgti į tautinių mažumų kultūrinę autonomiją konstitucijos ribose. Šalia tautinio auklėjimo būtinas ir tarptautinis auklėjimas siekiant solidarų lygiaverčių santykių tarp tautų.

4. Šalkauskio politinių pažiūrų sistema. Korporatyvizmas ir socialinis solidarumas

Visuomenės ir valstybės socialinėms problemoms spręsti kaip vieną iš esminių priemonių Šalkauskis mato *“profesinį judėjimą, kilusį iš aktualių gyvenimo reikalų, kuris turi rasti savo legalų išbaigtumą federaciniame profesinių sąjungų santvarkoje, kurioje būtų atstovaujama ne tik darbininkų, bet ir įmonininkų reikalams.”* (St.Šalkauskis. Momento reikalai ir principų reikalavimai. Raštai V, Vilnius „Mintis“, 1996, p. 481) Ji turėtų *“korporatyvinėmis organizacijos priemonėmis laiduoti individualines silpnųjų teises ir grąžinti žmogaus darbui tas teises, kurias kapitalizmas paneigė mašininės gamybos organizacijoje.”* (ten pat p. 481) Taigi, pagal Šalkauskį socialinius konfliktus korporatyvinėje santvarkoje turėtų sutartinai derinti ir spręsti betarpiškai abi konfliktuojančios pusės, be valstybės ar trečiųjų organizacijų tarpininkavimo. Profesinės – ekonominės korporacijos, kaip ir kultūrinės – dvasinės korporacijos turėtų, derindamos savo interesus turėtų jungtis į stambesnius vienetus – federacijas. Toks *“ekonominis socialinis federalizmas, iš vienos pusės, ir kultūrinis dvasinis federalizmas iš antros, užpildo tą begalinį atstumą, kuris yra tarp individų ir valstybės organų. Tokiu būdu kiekvienas pilietis turi galimybės pilniau dalyvauti visuomenės gyvenimo*

tvarkyme ir laiduoti individualines savo teises. Tuo pačiu auga piliečių veikumas, savarankiškumas ir iniciatyva.” (ten pat p. 486) Tai leistų pasiekti visuomenėje ir valstybėje pusiausvyrą tarp įvairių interesų bei politinių grupių ir tarp asmeniškų ir visuomenės poreikių. Taigi federalinis korporatyvizmas galėtų žymiai sustiprinti demokratinės santvarkos pagrindus ir padėtų išvengti paplitusių jos ydų. Demokratiją Šalkauskis apibrėžia kaip „nusistatymą normuoti visuomeninius santykius pagal dorinius lygybės, laisvės ir solidarumo principus“ (ten pat p. 477). Nei tautininkų režimo sąlygomis, nei dabartinėje oligarchinėje ir tik formaliai demokratiškoje santvarkoje federalinio korporatyvizmo idėja visiškai neprigijo. Dar 1921 m. Šalkauskis teigė: *“Krikščioniškoji etika stato aukščiausias žmogaus veikimo normas, kurios ... lygiai numato kaip asmens tobulinimąsi, taip ir visuomeninės organizacijos pažangą. ... Žmogus iš prigimties yra egoistas ir šita faktinė jo prigimtis negali diktuoti normų jo veikimui. ... Tinkamai sutvarkyti visuomenei reikia drauge su socialinėmis reformomis auklėti asmenį ne konkurencijos, bet solidarumo principais.”* (St. Šalkauskis. Krikščioniškoji politika ir gyvenamoji valanda. Raštai V, Vilnius, „Mintis“, 1996, p.434-437).

5. Socialinis solidarumas ir valstybės valdymas

Neseniai grįžęs Lietuvon Šalkauskis jau 1921 m. sausio 4 Lietuvos katalikų kongrese skaitė pranešimą „Krikščioniškoji politika ir gyvenamoji valanda“, kurio pradžioje pareiškė: *“Kad ir nusiplauname savo rankas, nuplauti savo sąžinės prieš istorijos teismą nebeįstengsime, nes nepaprasti laikai gamina nepaprastų priedermių.”* (ten pat p. 410) Visuomenėje *“visas gyvenimas, tiek individualinis, tiek sutelktinis turi vadovautis krikščioniškos etikos normomis”* (ten pat p. 413) Visuomeninis gyvenimas pagal Šalkauskį yra valdomas trijų pagrindinių veiksnių: individualizmo, socializmo ir krikščionybės. *„Politinėje srityje individualizmas sukūrė teisinę valstybę su jos konstitucinėmis ir parlamentinėmis garantijomis. Ekonominėje srityje - stambų kapitalizmą su jo liberaline buržuazija. Teisinė valstybė pasirodė naudinga būtent šiai buržuazijai. Politinė ir ekonominė laisvė padėjo turtingųjų mažumai įsigyti stambių turtų ir nustūmė piliečių daugumą į skurdą... Reakcija prieš individualizmą pasireiškė po socializmo, teikiančio pirmenybę visuomenei vėliava.* (ten pat p. 422). Krikščionybė siekia pusiausvyros tarp skirtingų visuomenės grupių interesų. Bet tai tėra siektinas idealas. Individualizmas grindžia visuomenės santvarką konkurencijos principais (rinkos ekonomika), kuri veda į konfliktus ir karą. Kovodami prieš kapitalistinę buržuazinę santvarką, tuo pačiu jie kovodavo ir prieš karą. Socialistai vietoje konkurencijos naudoja niveliuojamą demagogiją. Vietoje karo jie kelia revoliuciją, kuri individo savivalę keičia visuomenės despotija – proletariato diktatūra, t.y. bolševizmu. „Krikščionybės idealas jungia savyje visa tai, kiek yra tiesos individualizme ir socializme (ten pat p. 424). Krikščioniškoji politika turėtų darniai derinti individualizmo ir socializmo teigiamybes, išvengiant jų trūkumų. Jos tikslas – visuotinas susidraugavimas laisvės ir lygybės principais. Nei konservatizmas, nei indiferentizmas nei nihilistinis pažangumas čia nėra leistini. Būtina suderinti teigiamųjų tradicijų dvasią su gyva nenuilstamo tobulinimosi iniciatyva. Principinis konservatizmas ir principinis revoliucingumas yra nusižengimai prieš pažangą, kurią užtikrinti gali tik pusiausvyra tarp konkuruojančių tendencijų. Tos pusiausvyros krikščioniškoji politika ir privalo siekti.

6. Politinės optimalios santvarkos siekis ir esamos kritika Nepriklausomoje Lietuvoje seimų laikais (1920–1929 m.)

Grįžęs 1920 m. į Lietuvą Šalkauskis tuo pat bandė sukurti Romuvos draugiją, kurios pradmenys jau buvo užmegzti Friburge drauge su Pakštu, pirminę šio judėjimo idėją atvežusio iš Amerikos. Šalkauskis tuo pat ėmėsi leisti „Tautinės Kultūros ir Pilnutinio Gyvenimo laikraštį“ pavadintą „Ruomuva“ (Atskiras leidinys, kur įrišti Romuvos nr1 (1921) ir nr 2 (1922). Pirmą Nr jis pats savo straipsniais ir Hello vertimais pilnai ir užpildė. Ten atspausdintas jo straipsnis „Krikščioniškoji Politika ir Gyvenamoji Valanda“ (ST.Šalkauskis. Raštai V p. 410-

436) pagal jo pranešimą „Pirmajame Lietuvių Katalikų Kongrese Kaune“ 1921 m. sausio 4 d. Čia pirmą kartą Šalkauskis pradėjo formuluoti savo politines pažiūras. Jos buvo paremtos krikščioniškos moralės ir katalikų religijos principais. Tačiau krikščioniška moralė, kaip ir jos pamatas – Dekalogas išreiškia prigimtinės moralės principus, kurių universalumas nepriklauso nuo asmens požiūrio į religiją. Todėl Šalkauskio politinės pažiūros yra universalios moralios politikos išraiška, kurios nebūtinai laikosi krikščioniškomis besivadinančios politinės partijos. *“Prigimtoji žmogaus gyvenimo sritis.... yra lygiai netobula kaip ir visas mūsų pasaulis”* Todėl *“Idealas – aukštas, pajėgos – silpnos, o vaisiai – mažiau nekaip vidutiniai”*(ten pat p.411) Pavyzdžiu imamas karas, kada milijonai krikščionių abiejose fronto pusėse žudo vienas kitą. Tačiau net ir taikos metu, nežiūrint aukštų krikščioniškos politikos principų, *„praktikoje katalikų akcija yra netobulų žmonių darbas, pilnas silpnybių, tokių, kaip klerikalizmas t.y. siekis vykdyti bažnytinius tikslus valstybinės organizacijos priemonėmis,... kas sudaro esmę klerikalizmo, kuris nusideda prieš individualines asmens teises.”* (ten pat p. 423). Todėl okupacijos metais išplitęs Šalkauskio apibūdinimas *“klerikaliniu filosofu”* yra absurdiškas, nes supainiojama krikščioniškų pažiūrų sąvoka su klerikalizmu, kas, kaip matome iš Šalkauskio požiūrio į klerikalizmą, yra visiškai, ne tas pat. Politikus Šalkauskis skirstė į tris kategorijas: *“Kūnininkas”*, linkęs į ekonominį materializmą, atsiskyrėlis *“Kultūrininkas”*- individualistinis liberalas, kur valdo konkurencijos nugalėtojai, savo rūšies imperialistai. Atsiskyrėlis *“Dvasininkas”* savo veiklos stilium yra inkvizitorius. (Sutrumpinta mano pgl (ten pat p. 425-426) –J.Š) Šiuo požiūriu Šalkauskis kritikuoja visas to meto partijas, pats nepalaikydamas nei vienos.

Tautininkų režimo metais (1927 – 1940) Laiškai prezidentui. 1936 m. generacija.

Pirmajame laiške prezidentui, pasirašytame gan kategoriškoje formoje kartu su keletu bendraminčių 1927 11 25, Šalkauskis pasmerkia perversmą, kaip Konstitucijos sulaužymą ir reikalauja atstatyti ministerių kabinetą, sudaryti plačią koaliciją iš partijų, turėjusių žymią daugumą visuose seimuose, ir iš autoretinčiausių žmonių sudaryti naują koalicinį kabinetą. (pgl. St.Šalkauskis Raštai V, p. 534-535), Šalkauskis barė tuos ateitininkus ir krikdemus, kurie palaikė perversmą, bet po tautininkų režimo buvo uždrausti. Nežinau, ar buvo realus komunistinio perversmo pavojus, ar kalbos apie jį tebuvo gruodžio 17-tos perversmo pateisinimas? Kiekvienu atveju Šalkauskis perversmą vertino kaip demokratijos pabaigą ir tautininkų vienpartinio autoritarinio režimo pradžių. *“Tautininkų režimas yra politinė sistema, kurioje ne vyriausybės interesai subordinuojami visuomenės interesams, bet atvirkščiai, šie subordinuojami vyriausybės interesams.”* (ten pat p. 550) Lygindamas su neseniai Vokietijoje valdžią paėmusio Hitlerio nacistiniu režimu, Šalkauskis laiške prezidentui A.Smetonai pastebi *“Kaip yra pavojinga, kai viena partija identifikuoja savo interesus su valstybės interesais.”* (ten pat p. 551) Jaunuomenė demoralizuojama, vado principo diegimu, šnipinėjimu mokyklose, režimui nepalankių organizacijų uždarymu. Spauda ir visuomeniniai judėjimai ir spauda varžomi cenzūros ir policijos reikalavimų. Smetoną Šalkauskis lygina su Rusijos caru Nikolajum II-ju, kuris nesugebėjo nusileisti visuomenės reikalavimams. Siūlydamas Prezidentui išvengti Nikolajaus II-jo likimo Šalkauskis reikalauja *“1....griežtai pakeisti valdomąjį režimą...2. sudaryti naują ministerių kabinetą ir 3. sušaukti tautos atstovybę”*(ten pat p. 560, sutrumpinta mano – J.Š) atsižvelgiant į visuomenės nuomonę. Visuomenėje jau kaupėsi opozicijos tautininkų režimui jėgos. Susikūrė matyt šviesiausia Lietuvos istorijoje inteligentijos dalis vadinama *“1936 m. generacija”*, daugumoje sudaryta iš buvusių Šalkauskio studentų. Skrupskelis, Maceina, Ambrazevičius, Ivinskis, Keliuotis ir kiti. Jie ruošė įvairius projektus esamai valstybės santvarkai pagerinti. Vėliau, 1935 m. apsijungė į vieną būrį, kurį dabar pavadintume seminaru, jie pradėjo svarstyti apibendrintą pareiškimą ir kartu siūlymą kaip reiktų reformuoti esamą Lietuvos santvarką. Iš vyresniųjų ten dalyvavo tik K.Pakštas. Tų svarstymų rezultatas N Romuvoje 1936 m. buvo paskelbta deklaracija *“Į organišką valstybės kūrybą”*. (N.Romuva 1936, nr Deklaracijoje buvo paneigta tiek liberalistinė formalinė demokratija, tiek diktatūrinė autoritarinė valstybė.

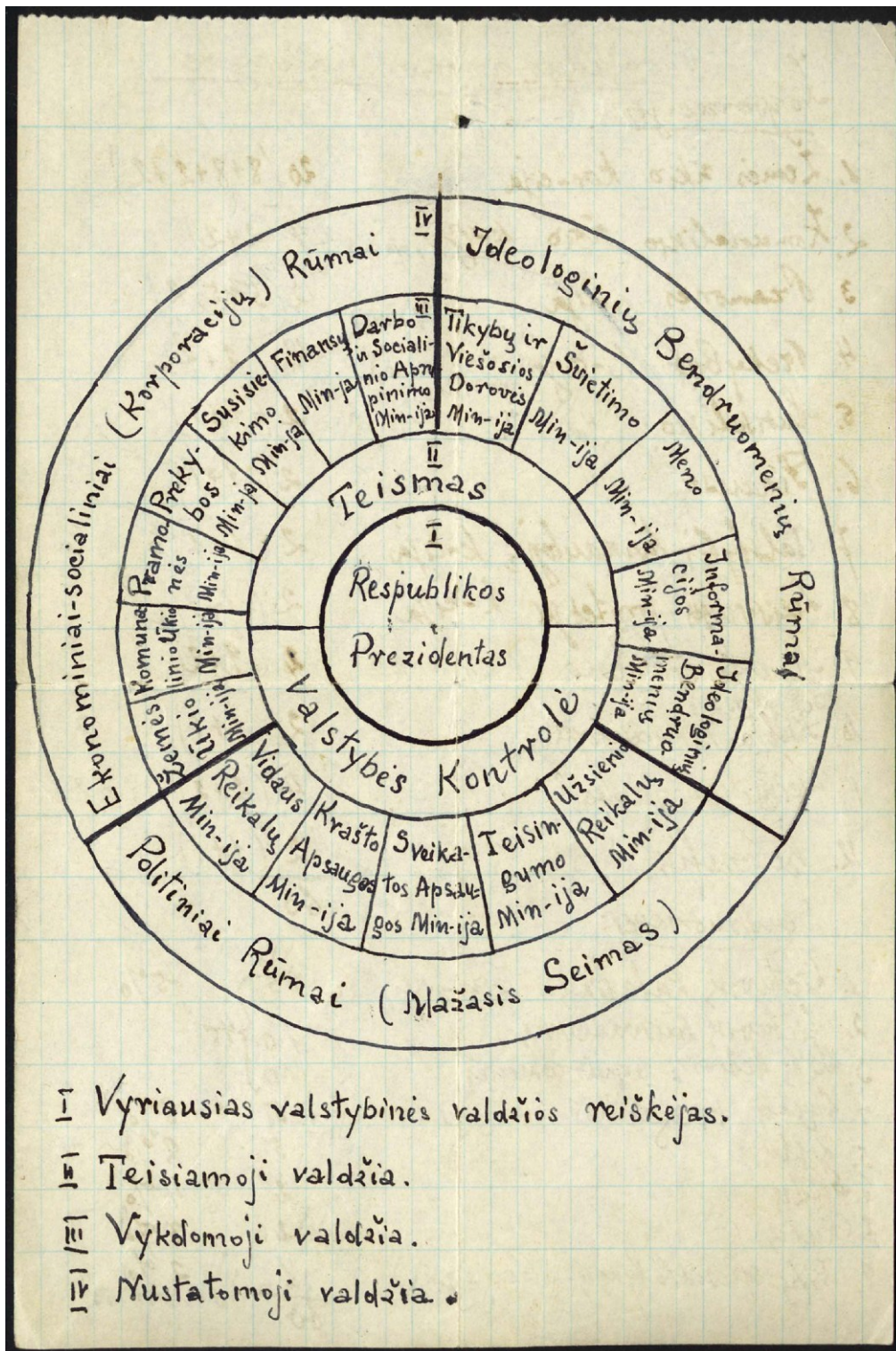
„Organinė valstybė čia suprantama kaip valstybė, sutvarkyta diferencijuoto federalizmo pagrindais, kurie leidžia kiekvienam atskiram žmogui įsijungti į ekonominę-socialinę, kultūrinę-dvasinę ir politinę organizaciją ir tuo dalyvauti šių atskirų sričių tvarkyme.) St Šalkauskis. Raštai, Deklaracijos autoriai ir jų bendraminčiai, sudarė vadinamą „1936 m. generaciją“ kuri buvo konstruktyviausia opozicijos režimui pajėga. Jie leido ir Lietuvoje labiausiai objektyvų ir nepriklausomą nuo valdančio režimo dienraštį „XX Amžius“.

Šalkausio pastangos apibendrinti optimalios politinės santvarkos projektą

Šalkausis 1940 m. Pirmos sovietinės okupacijos sąlygomis negavęs jokio, net mokytojo darbo ir po 3-jo infarkto sirgdamas intensyviai galvojo apie planuojamą veikalą detaliai liečiantį optimalią Lietuvai politinę ir socialinę santvarką, po to kai ji išsivaduos iš okupacijos. Gal būt anksčiau jis buvo pradėjęs tokį veikalą rašyti, nes daug jo rankraščių sudegė per karą Šiauliuose. Tačiau jausdamas artėjančią gyvenimo pabaigą jis sukaupęs paskutines jėgas bandė užfiksuoti šios santvarkos projekto metmenis. Liko tik keli lapeliai šio teksto ir valstybės valdymo schema, sudaryta jo žmonos, prieš pat jo mirtį, kai jis jau pats negalėjo rašyti net lovoje ant specialaus tam pagaminto pulsto. (Žiur. (20) ir (21)). Jis dar sirgdamas yra sakęs, kad *“per tą ligą esu apgalvojęs tiek, jog tam parašyti man reikėtų apie 10 metų.”* (iš mano motinos pasakojimų). Deja to laiko liko visai mažai ir iš to didelio plano išliko tik keli lapeliai. Matyt tai turėjo būti visų jo esminių koncepcijų sintezė. Paskutiniausiais 5-iais veikleis savo gyvenimo metais, matydamas artėjančią visapusišką visuomenės, tautos ir valstybės krizę, Šalkausis savo darbuose daugiausiai dėmesio skyrė krizės priežastims ir galimybių jai pasipriešinti analizei. Tuo tikslu pasirodė trys paskutiniai Šalkausio žymesni darbai: *“Ideologiniai Dabarties Krizių Pagrindai ir Katalikiškoji Pasaulėžiūra” (1936 m.)* (ten pat p. 274-318), *“Jaunuomenė ir Gyvoji Dvasia” (1938 m.)* (ten pat p.354-371) *“Inteligentijos koncepcija” (1939 m.)* (St. Šalkauskis. Raštai IV, 1995 p. 544-556) ir eilė straipsnių periodikoje šiais ir kitais mūsų visuomenei aktualiais klausimais. Interviu su N.Romuvos redaktoriumi 1940 m., Šalkausis paklaustas apie jo požiūrį į Lietuvos ateitį, atsakė: *“Jei ir toliau bus maitinamos mūsų istorinės ydos... Ir jei mūsų kultūriniu apsiginklavimu nebus susirūpinta visu gilumu ir platumu, blogiausias rūšies tautinė katastrofa bus mums visai neišvengiama. Dvasios vergai mus neišgelbės mūsų tautos nuo realios vergovės. O paskui – ir nuo visiško žlugimo. Jau dabar turime piliečių, kurie pasiilgsta svetimos valdžios Juos reikėjo moraliai nuginkluoti ir perauklėti.”* (St. Šalkauskis Lietuvos tautos ateitis, atsakymai į N.Romuvos redaktoriaus J.Keliuočio klausimus. Raštai IV, 1995, p. 543) Deja ir šiandien, praėjus virš 70 m. nuo tos pesimistinės prognozės, ji lieka aktuali net dabartinėje jau 21 metus nepriklausomoje Lietuvoje.

ŠALKAUSKIO SIŪLOMA OPTIMALI VALSTYBĖS VALDYMO SISTEMA

Julius Šalkauskas